
Leopold von Ranke

AZ ÚJABBKORI TÖRTÉNELEM
SZAKASZAIRÓL

(részlet)

Fordította: Csejtei Dezső

A fordítást az eredetivel egybevetette: Juhász Anikó

LEOPOLD VON RANKE, az egyik legnagyobb német történész 1795-ben született Wieheben. Egyetemi tanulmányait 1814-18 között Lipcsében végezte. 1825-71 között professzor Berlinben, s itt is hunyt el 1886-ban.

FŐBB MŰVEI:

Geschichte der roman. und german. Völker von 1494-1535 (1824)
Die röm. Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jh. (1834-36)
Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation (1839-47)
Weltgeschichte (9 rész 16 kötetben, 1881-86)
Sämtliche Werke (54 kötet) 1867-90, új kiadás 1925-30.

Az újabbkori történelem szakaszakairól című műve egy olyan előadássorozat, melyet Ranke 1854 őszén Berchtesgadenben tartott II. Miksa bajor királynak. Köteünk ebből közül két részletet.

ELSŐ ELŐADÁS: (1854. szeptember 25.)

BEVEZETÉS

Jelen előadások elsőrendű követelménye, hogy az alábbi két dologban jusunk egyezsége: 1. a kiindulópontot illetően, melyet majd fel kell vennünk mindeközben; 2. valamint a főfogalmak dolgában.

Ami a kiindulópontot illeti, az előttünk álló céltől túlságosan messzire vine az, ha pillantásunk egészen távoli korokban s teljes egészében lezárt állapotokban kívánna kalandozni, melyek a jelenre ugyan még mindig hatnak, ámde már csak közvetett módon. Avégből tehát, hogy ne vesszünk bele a tisztán történeti világába, kiindulni a római korból fogunk, melyben adott a legkülönbélebb momentumok összekapcsolódása.

Ennek megfelelően először az általában vett haladás fogalmában kell egyezsége jutni, másodsor pedig abban, hogy összefüggésben ezzel mit is kell „vezető eszméken” érteni.

1. *Hogyan kell felfogni a „baladás” fogalmát a történelemben?*

Ha némely filozófushoz hasonlóan azt akarnánk feltételezni, hogy az egész emberiség egy adott őállapotból valamely pozitív cél felé fejlődik, akkor e feltételezés kétféle módon jelenhetne meg; vagy úgy, hogy az emberi nem fejlődését egy általános vezető akarat viszi előre az egyik ponttól a következőig, – vagy pedig úgy, mintha az emberiségben rejtve meglenne a szellemi természetnek egy olyan vonása, amely a dolgokat szükségszerűen valamely meghatározott cél felé hajtja. A magam részéről úgy vélem, hogy e két nézet sem filozófiailag nem tartható, sem történetileg nem bizonyítható.

E nézet filozófiailag azért nevezhető elfogadhatatlannak, mert az első esetben éppenséggel megszünteti az emberi szabadságot, s az embereket akarat-

talán eszközökké degradálja, a másodikban pedig az embereknek éppenséggel vagy Istennek kellene lenniök, vagy pedig egyáltalában semminek.

E nézetek azonban nem bizonyíthatóak történetileg sem; az elsővel kapcsolatban ugyanis elmondható, hogy az emberiség legnagyobb része még az őszállapotban, vagyis magában a kiindulópontban leledzik; s ekkor jön az a kérdés, hogy mi a haladás? Miről ismerzik fel az emberiség haladása? – A nagy történelmi fejlődésnek vannak elemei, melyek a római és a germán nemzetben rögzültek; e ponton mindenesetre létezik egy lépésről-lépésre kibontakozó szellemi potencialitás. Sőt, az emberi szellem történeti hatalma mintegy az egész történelmet áthatja, melyet félreismerni nem lehet; ez egy olyan mozgás, amely az őskorban alapozódott meg, s amely bizonyos állandósággal folytatódik. Csakhogy az egyáltalában vett emberiségnek mégis csak egyetlen népesség-rendszere az, amely részt vesz ezen általános történeti folyamatban, míg más népek viszont ki vannak zárva ebből. Általában véve azonban még a történeti mozgásban koncipiált népekre sem lehet úgy tekinteni, mintha azok az állandó haladás állapotában lennének. Ha pl. Ázsiát vesszük szemügyre, akkor azt látjuk, hogy ott ringott a kultúra bölcsője, s hogy e világrész több kultúrkorszakot élt meg. Csakhogy ott a mozgás – egészében véve – inkább visszafelé csúszott; az ázsiai kultúra legvirágzóbb korszaka ugyanis a legrégebbi időszak volt; a következő, a második és a harmadik korszak, melyekben már a görög és a római összetevő dominált, messze nem volt olyan jelentős, s a barbárok – a mongolok – betörésével a kultúra Ázsiában végérvényesen leáldozott. E tényállással szemben a földrajzi haladás hipotézisét akarják segítségül hívni; csakhogy ezt eleve üres állításnak kell nyilvánítanom akkor, ha azt feltételezik – mint ahogy pl. Nagy Péter tette –, hogy a kultúra körbefut a földgolyón; Keletről jön s oda is tér vissza.

Ami pedig a második szempontot illeti, itt egy másik tévedést kell elkerülni; azt nevezetesen, mintha az évszázadok előrehaladó fejlődése egyidejűleg átfogná az emberi lényeg és képesség valamennyi szféráját. A történelem azt mutatja nekünk – példának okáért most csak egy momentumot hangsúlyozok –, hogy a művészet leginkább a 15. században és a 16. század első felében élte virágkorát; ezzel szemben a 17. század végén és a 18. század első háromnegyedében épp ez hanyatlott leginkább. Pontosán ugyanez a helyzet a költészettel is: itt is csak pillanatok azok, mikor e művészeti ág valóban előre lép; az viszont már nem konstatálható, hogy ugyanez a művészet az évszázadok során magasabb szintre emelkedik.

Ha ezzel kizárjuk a földrajzi fejlődéstörvényt, s ha másrésztől fel kell tételznünk, hogy – miként a történelem tanítja – elpusztulhatnak azok a népek, melyeknél a már régebben elindult fejlődés nem foglal magába állandóan mindent, akkor jobban fel fogjuk ismerni azt, hogy az emberiség folyamatos mozgását valójában mi adja. E mozgás alapja az, hogy az emberiséget uraló

nagy szellemi irányvonalak hol elkülönülnek egymástól, hol pedig egymáshoz kapcsolódnak. E tendenciák között azonban mindig akad egy meghatározott különös irány, amely előtérbe nyomul és hatása olyan, hogy a többi háttérbe szorul. Így pl. a 16. század második felében a vallási elem olyannyira túlsúlyba jutott, hogy az irodalmi oldal ehhez képest háttérbe szorult. A 18. században viszont a haszonelv nyert oly jelentős területet, hogy a művészetnek és a vele rokon tevékenységeknek fejet kellett hajtaniuk előtte.

Ezek szerint az emberiség valamennyi korszakában egy meghatározott nagy irányvonal ölt testet, s a haladás azon alapul, hogy mindegyik korszakban kifejezésre jut valamiféle mozgása az emberi szellemnek, amely hol az egyik, hol a másik tendenciát helyezi előtérbe, s a maga sajátos módján e mozgás ebben manifesztálódik.

Ha viszont valaki, ellentétben az itt kifejtett nézettel, azt akarná feltételezni, hogy e haladás inkább abban áll, hogy az emberiség élete mindegyik korszakban úgymond magasabb hatványra emelkedik – vagyis hogy mindegyik nemzedék tökéletesen meghaladja az előtte járókat, ennél fogva mindig a legutolsó egyben a legtöbbre tartott, s a megelőzőek csupán hordozói a rákövetkezőeknek –, nos, akkor ez az istenség részéről igazságtalanság lenne. Egy ilyen úgyszólván mediatizált nemzedéknek önmagában és önmagáért valóan nem lenne jelentősége, illetve csak annyiban, amennyiben pusztán egy átlépendő lépcsőfok lenne a rákövetkező nemzedéknek, s nem vonatkozna közvetlenül az istenire. Én viszont azt állítom: mindegyik korszak közvetlenül Istenre vonatkozik, s értékét egyáltalán nem az adja, hogy mi az, ami létrejön belőle, hanem önnön létezése, önnön mivolta. A történelemtől – s különösképpen a benne lévő egyedi életről – való elmélkedés ezáltal tesz szert valami egészen sajátlagos vonzerőre, amennyiben most már mindegyik korszakra úgy kell tekinteni, mint ami önmagáért valóan érvényes, s mint valami olyanra, ami igencsak méltónak látszik arra, hogy elgondolkojunk rajta.

A történésznek tehát először is főképpen arra kell irányítania figyelmét, hogy az emberek hogyan gondolkodtak és éltek egy meghatározott korszakban; s ekkor azt látja majd, hogy – bizonyos megváltoztathatatlan, örök (pl. morális) alapeszméktől eltekintve – mindegyik korszaknak megvan a maga különös irányvonala s a maga saját eszménye. S még ha mindegyik korszaknak meg is van a maga jogosultsága és értéke önmagában és önmagáért valóan, mégsem szabad eltekinteni attól, hogy a korszak mit produkált. A történésznek tehát, másodsorban, az egyes korszakok közötti különbséget kell észrevennie, hogy az egymásra következés belső szükségszerűségét vizsgálja. Bizonyos haladást e tekintetben nem lehet észre nem venni; ugyanakkor nem szeretném azt állítani, hogy e haladás egyenesvonalú; inkább egy olyan áramláshoz hasonlatos, amely a maga sajátos módján tör utat magának. Az istenséget – ha szabad a következő megjegyzést megkockáztatnom – úgy

képzelem el magamnak, mint aki – mivel Isten előtt semmiféle idő nem létezik – pillantásával az egész történeti emberiséget a maga összességében átfogja, s így mindenütt egyforma értékre lel. Az emberi nem nevelésének eszméje mindenesetre tartalmaz valamiféle igazságmozzanatot; Isten előtt azonban az emberiség valamennyi nemzedéke mint egyenlő jogú jelenik meg, s a történésznek is ekképp kell tekintenie a dolgot.

Feltétlen haladás s a leghatározottabb növekedés tételezhető fel – már amennyire a történelmet figyelemmel tudjuk kísérni – az anyagi érdekek területén, ahol visszalépés aligha lenne, még az esetben sem, ha nem következne be nagymérvű átalakulás; morális tekintetben azonban a haladás nem követhető nyomon. A morális eszmék extenzíve természetesen fejlődhetnek; s így szellemi szempontból is állítható, hogy pl. a művészet és az irodalom által létrehozott nagy műveket manapság többen élvezik, mint korábban; az viszont már tényleg nevetséges lenne, ha mi Homérosznál nagyobb eposzírók vagy Szophoklésznál nagyobb tragédiaköltők akarnánk lenni.

2. A történelemben hogyan kell vélekedni az úgynevezett vezető eszméről?

Ezzel kapcsolatban a filozófusok, nevezetesen a hegeli iskola fogalmazott meg bizonyos eszméket, mely szerint az emberiség története – mint tétel, el-lentétel, közvetítés, pozitív és negatív – logikai folyamatként játszódik le. A skolasztikus iskolás bölcsességben azonban elsorvad az élet, s ily módon ez a nézet is, melyet a történelemről, az önmagát különböző logikai kategóriák szerint kibontakoztató szellem e folyamatáról alkotunk, oda vezet vissza, amit főntebb egyszer már elvetettünk. E nézet szerint pusztán az eszmének lenne önálló élete; s az összes ember nem lenne több mint pusztá árnyék vagy séma, akik eszmével töltődnek fel. Ama tannak, mely szerint a világszellem valamiféle cselvetés révén hozza létre a dolgokat, s az emberi szenvedélyeket használja fel arra, hogy saját céljait elérje, egy, az Istenről és az emberiségről alkotott fölöttébb méltatlan elképzelés szolgál alapjául; e tan következetes módon csakis panteizmushoz vezethet; e szerint az emberiség a keletkezőfélben levő Isten, aki egy, a saját természetében rejlő szellemi folyamat révén önmagát hozza világra.

Vezető eszméken ennél fogva semmi egyebet nem érthetek, mint azt, ami valamennyi évszázadban az uralkodó tendenciákat alkotja. E tendenciák ennél fogva csak leírhatók, legvégső fokon azonban nem összegeezhetők valamely fogalomban; máskülönben ismét visszajutnánk oda, amit főntebb már elvetettünk.

A történésznek mármost az évszázadok nagy tendenciáit kell szálaira bontania ill. az emberiség nagy történelmét kell felgöngyölténie, amely éppen-

séggel nem más, mint e különböző tendenciák együttese. Az isteni eszme szempontjából csak úgy tudom a magam számára elképzelni a dolgot, hogy az emberiség a fejlődések végtelen sokféleségét rejti magában, melyek lassanként napvilágra jönnek, és pedig olyan törvények szerint, melyek számunkra ismeretlenek, s titokzatosabbak és nagyobbak annál, mint ahogy azt az ember elgondolja

MÁSODIK ELŐADÁS:

(1854. SZEPTEMBER 26.)

Mint láttuk, a haladás fogalma, mellyel bevezető elmélkedésünkben elsődlegesen foglalkoztunk, nem alkalmazható különböző dolgokra. Nem alkalmazható az évszázadok összekapcsolására általában véve; azaz nem szabad azt mondanunk, hogy az egyik évszázad szolgálatára lehet a másíknak. Továbbmenve, e fogalom nem alkalmazható a zseni teljesítményeire a művészet, a költészet, a tudomány és az állam területén; az istenivel ugyanis ezek mindegyike közvetlen viszonyban áll; jóllehet e produktumok az időben alapozódnak meg, a bennük rejlő tulajdonképpeni termékeny elem független attól, ami megelőzi s követi őket. Itt van pl. Thuküdidész, aki tulajdonképpen létrehozta a történetírást, s aki a maga nemében felülmúlhatatlan maradt.

S éppígy kevésbé lehetne haladást feltételezni az egyéni morális vagy valóságos létezésben, mivel ez az istenséggel szintúgy közvetlen viszonyban áll. Legfeljebb csak olyan engedmény tehető, hogy a morál korábbi fogalmai nem voltak tökéletesek; amióta azonban a kereszténység s vele együtt az igazi moralitás és vallás megjelent, e téren már nincs messzebbre vivő haladás. S helyes az a megállapítás is, hogy pl. a görögöknél meghatározóak voltak bizonyos nemzeti képzetek, mint pl. a bosszúállás megengedett mivolta, ezek azután a kereszténység révén tisztultak meg; ám a kereszténység lényegi magvát ettől még nem a korábbi, kevésbé tökéletes állapotok készítették elő, hanem inkább az igaz, hogy a kereszténység egy hirtelen, isteni jelenség; mint ahogy egyáltalában a zseni nagy alkotásai is a közvetlen megvilágosultság jellegét hordják magukon. Platón után nem jöhet több Platón; s bármilyen kevésbé ismerem is félre Schelling érdemeit a filozófiában, mégsem hiszem azt, hogy felülmúlta volna Platónt. Az utóbbi a nyelvben s a dikcióban, s egyáltalán a maga költői megjelenésében volt felülmúlhatatlan, miközben, már ami a tartalmi összetevőt illeti, tagadhatatlan, hogy Schelling – örökölvén elődeitől az anyagot – terjedelmét tekintve nagyobb anyagot használhatott, mint amazok.

Ezzel szemben haladást kell feltételeznünk mindabban, ami éppúgy vonatkozik a megismerésre, mint a természet fölötti uralomra. Az előbbi eleinknél még a gyermekkor állapotában volt, s ezért ők ez utóbbi viszony tekintetében sem hasonlíthatók össze velünk. Ez, továbbmenve, azzal függ össze, amit mi expanzióknak nevezünk. A morális és vallási eszmék, s egyáltalán, az emberiség eszméinek expanziója a szakadatlan haladás állapotában van, s ott, ahol egyszer létrejön a kultúra középpontja, a kultúra magában rejti azt a tendenciát, hogy minden irányban szélesedjen; de nem oly módon, hogy azt mondhassuk: a haladás minden egyes ponton nélkülöz mindennemű megállapodottságot. – Vagyis a haladás tagadhatatlanul jelen van az inkább anyagi jellegű viszonylatokban, az egzakt tudományok megformálódásában és alkalmazásában, valamint abban a mozgásban, amely a különböző népeket és egységeket elvezeti az emberiség és a kultúra eszméjéhez.

Kérdéses ezzel szemben az, hogy az egyes szellemtudományokban, nevezetesen a filozófiában és a politikában valójában végbement-e valamiféle haladás. A filozófiát illetően meg kell vallanom, hogy számomra megfelel a legrégibbi filozófia, úgy, ahogyan azt Platón és Arisztotelész megalkotta. Formális tekintetben ezt sohasem haladtuk meg, s az újabb filozófusok tartalmi vonatkozásban is újfent Arisztotelészhez térnek vissza. Ugyanez a helyzet a politikával is: ennek általános alaptételei már a régieknél a legnagyobb bizonyossággal fellelhetők, bármennyire gazdagabbá váltak is tapasztalatokban és politikai kísérletekben a későbbi korok. A politika, melyben jelenleg élünk, természetes módon a történetileg adott állapotokon nyugszik. Az alkotmányos és a rendi monarchia kérdései olyan kérdések, melyek a mi álláspontunk szerint a legteljesebb mértékben jogosultak, ám mégis csak az adott állapotokra alapozódnak; azt ugyanis senki sem állíthatja, hogy – az eszmét illetően – a monarchiával már a rendek is egybekapcsolódnak. A későbbi korok e szerint csak azzal az előnnyel rendelkeznek a régiekhez képest, hogy a politika területén nagyobb mennyiségű tapasztalat áll rendelkezésükre. A nép vagy a herceg szuverenitásának kérdése hasonlóképpen nem a tudomány révén oldható meg, hanem történeti úton, a pártviszonyok révén fog rendeződni. – A történetírásra is ugyanaz vonatkozik, amit a politikáról mondtam. Mint érintett, senki sem állhat elő azzal a pretencióval, hogy mint történetíró felülmúlja Thuküdidészt; ezzel szemben nekem magamnak megvan az a pretencióm, hogy a történetírásban valami mást csináljak, mint a régiek; éspedig azért, mert a mi históriánk gazdagabban áramlik, mint az övék, mert mi arra törekszünk, hogy a históriába más tényezőket vonjunk be, melyek a népek életének egészét átfogják, egyszóval azért, mert mi azt keressük, hogy a történelmet egységként fogjuk fel.

S most, hogy rögzítettük jelen előadások néhány fő fogalmát és kiindulópontját, térjünk át immáron annak tulajdonképpeni tárgyára.